

A SZÁNTÓ KOVÁCS MÚZEUM ÉVKÖNYVE

6.

SZÁNTÓ KOVÁCS MÚZEUM
OROSHÁZA, 2003

A SZÁNTÓ KOVÁCS MÚZEUM ÉVKÖNYVE 6.

ALMANAC OF SZÁNTÓ KOVÁCS MUSEUM

Szerkesztő:

EROSTYÁK ZOLTÁN ANDRÁS

Technikai szerkesztő:

FÜVESI SÁNDOR

Angol fordítás:

EROSTYÁKNÉ RAFFAI LAURA

KERESZTES FERENC

A kötet megjelenését a
Nemzeti Kulturális Alapprogram
támogatta

Szerkesztőség:

Szántó Kovács János Területi Múzeum, Orosháza, Dózsa György u. 5.

Postacím: 5901 Orosháza, Pf.: 73. Telefon/fax: (68) 412-853

www.museum.hu/oroshaza/szantokovacs • e-mail: rozo30@hotmail.com

ISSN 0473-419X

SzKMÉ 6 (2003)

TARTALOM

ELŐSZÓ.....	9
RÓZSA ZOLTÁN..... Köszöntő	11
NAGY ZOLTÁN..... Nagy Gyula gyűjtőmódszerének lehetséges kritikája	15
SZILÁGYI MIKLÓS..... Orosháza népelete hármastükörben	31
EROSTYÁK ZOLTÁN ANDRÁS..... Az orosházi armalista nemesek egy evangélikus móringskönyv bejegyzéseiben (1788–1833)	41
OZSVÁTH GÁBOR DÁNIEL..... Térképészeti adatok az orosházi hagyományos malmokról Könyvismertetés	57
SZABÓ FERENC..... Parasztkutak a Körös–Maros közén. Néhány kérdés egy kutatás lezárása előtt	71
KRÍZA ILDIKÓ..... Népünk hagyományai és a globalizáció	77
FÜVESSY ANIKÓ..... Egy stílusban azonosítható kiskunhalasi nyeregyártó műhely	83
V. SÁGI NORBERTA..... Gépállomások szervezése és működése az 1950-es években (Kecskemét)	93
SIMON ANDRÁS..... Adatok Kiskunhalas gyümölcskultúrájához a XIX. század közepétől a szocialista korszak kezdetéig	103
H. BATHÓ EDIT..... A redemptio hatása a jáász viseletre	113
MÓD LÁSZLÓ..... A veszettség gyógyítása Békés megyében a XIX. század első felében	125
GRYNAEUS TAMÁS..... Borbélysebészek utódai I. (Nagykamarás, Békés vm.)	129
BRAUER-BENKE JÓZSEF..... Néhány, az Alföldre jellemző népi hangszer vizsgálata: a citera, a tambura, a tekerő és a duda	135
IFJ. LELE JÓZSEF..... A KALOT- és a KALÁSZ-mozgalom nemzetnevelő hatása	149
BARNA GÁBOR..... Társulatok és szerepük az újkori népi vallásosságban	157
GRIN IGOR..... Azonosságok és eltérések két magyarországi országvédő délszláv etnikum népköltészetében	167
SÁRI ZSOLT..... A gulyás: nemzeti jelkép vagy sztereotípiá?	173
SZÚCS JUDIT..... „Tsemege-tsinálók” – cukrászok az Alföld néhány településén	179
BOGNÁR ANIKÓ..... Sütemények, édességek a XX. században	195

BORBÉLYSEBÉSZEK UTÓDAI I. (NAGYKAMARÁS, BÉKÉS VM.)

GRYNAEUS TAMÁS

A 16. sz. második felétől tudunk Magyarországon különböző városaiban működő borbély céhekről és szabályzataikról, a Borbély családnév (és a francia > német jövevényszó valószínű elődje, a 'nyíró') első följegyzései azonban több mint egy századdal korábbiak.¹ Szerepük és jelentőségük háborús időben, járványok idején megnőtt.² Néhány kiemelkedőbb, deákos műveltségű képviselőjük kéziratosa is ránk maradt, így Basarági Vid Jánosé 1564-ből, Keresztúri Diószegi Borbély Istváné 1676-ból és Pettyeni Borbély Mártoné a 17. sz. végéről.

Az orvosok és patikusok, számának növekedésével, az egészségügy központi – abszolutisztikus tendenciáktól nem mentes! – megszervezésével jelentőségük, gyógyító beavatkozásaik köre egyre csökkent. Torkos Justus János pozsonyi tisztifőorvos borbélysebészek számára írt utasítása 1745-től kezdve az egész ország borbélyaira kötelezővé tétetett. 1860-ban korlátozták a céhek szerepét, majd 1872-ben megszüntették azokat. Az ezt követő szívós kenyérharc után a végső csapást az 1923. évi népjóléti miniszteri rendelet mérte a borbélyokra. Ez az érvágást és köpölyözést orvosi feladatnak minősítette, a vétőknek szigorú büntetést helyezve kilátásba.

Eddig a törvények és rendeletek világa – nézzük meg mi történt az „alsóbb régiókban”? Az 1830-as évek végén, az elpusztult középkori falu (Kamarás pusztja) helyére az ország számos helyéről verbuvált katolikus magyar családokat telepítettek. A kezdeti viharok után a környező nagybirtokok és idegen etnikumok (német, tót, román) szorításában élte nehéz életét.

Az elődök³

1908–1910-ig **Zöllner Ádám** eleki származású mester dolgozott a faluban. 1910-től egészen 1927-ig a csanádapácai származású borbélymester, **Náfrádi** volt kezdetben a falu egyetlen borbélyja, majd a helybéli **Mihály (Mede) András**sal ketten lettek. Velük egyidőben egy darabig még a Simonfalváról való⁴ **Zsóri Balázs** borbélymester is dolgozott a községben, ő később Méhkerékre ment el.

Szerették őtet (Náfrádit) mert ez is volt neki, az is volt neki (eszközök). A beteg ember mindenbe belekap, csak hogy jobban legyen, meggyógyuljon. Itallására többen emlékeztek, s arra a tragikomikus jelenetre, mikor részeg fővel kergetett felesége előle az árok egyik oldaláról a másikra ugrált, hogy irháját mentse. S hogy szégyenét mások elől palástolja, úgy csinált, mintha játékosan kergetődnének... (Szolgáljon mentségére, hogy ez is hagyományos viselkedésmódnak tekinthető, hiszen már Kemény János erdélyi fejedelem önéletírásában a részegséget „borbély nyavalyá”-nak nevezte).⁵

Az 1930-as évek

*Földünk nem volt, csak negyedes, vagy harmados – mondja **Bugyi Sándor** (sz. Nagykamárás, 1899). (1. kép) – Nagy volt a szegénység: 24 kg. kommenziós liszttel, meg 4 kiló szalonnával kezdtük az életet (házasságunkat). Ilyen volt az élet akkor: nehéz volt, akinek nem volt földje, meg háza. 25 éves koromban mentem el inasnak. Egyik borbély gyűtt – másik ment (a faluból), fölcaptam. Akkorra már kiszolgáltam a katonaidőmet.*

¹ Andreas Borbel 1436 TESz; „borbeet hywan el vetetem ew heeth fyrth hayaat” 1519 JordK, TESz. Nyíró és alakváltozatai köz-, ill. személynévként 1416, ill. 1423-tól (TESz). Együtt: Görltzi Glosszák, 1585 körül: Tonsor – Nywro barbel.

² SUGÁR 1977, 93–102.

³ Békés megyei borbély említése köröstarcsai boszorkánypörben 1756: „...Lába meg dagadozott, anyira, hogj borbély által kellett az Lábát meg gjógítani” – GECSEI 1984, 25.

⁴ Talán Siménfalva, Udvarhely vm.?

⁵ BOGDÁN 1973, 263; l. még VÖRÖS 1962, 2/57–58.

* Kámpolyból származó csanádapácai, Tóth F.: Hárul, a csanádi régió központja p. 12.

1. kép: Bugyi Sándor
nagykamrási (Békés m.)
borbélymester (1974)

Katonasága alatt tanultak ismereteinek egyik fontos forrása: 18-ban az olasz fronton voltam 18 hónapig, a közös tüzéreknel. A közösöknél minden századnak volt négy egészségügyi katonája. Olaszországban, mikor odakerültünk, ott volt egy Herr Major von báró Reitlin, ezredorvos volt. Válogatta a gyerekeket, tanúntunk vagy harminchatan. Tanította, hogy kell sebeket kötözni, hogy kell beszélni velük. Amit muszáj volt megtanulni, értettem németül. (Ez mutatja gyógyító munkára való hajlamát, megmagyarázza tudása „hivatalos” elemeit és egyes német eredetű szakkifejezéseit is).⁶

Nem akartam én arra Bánhidíhoz járni (= közeli uradalmi major neve, a községbeliek főként itt találtak munkát), vereshagymát enni, meg kenyeret. 24-ben lettem inas, Mihály (Mede) Andrásnál tanultam. Másfél évig voltam inas, másfél évig segéd, azután megkaptam az ipart. A köpüztést Náfráditól tanultam, Mihály András nem csinálta.

Az ő idejében orvosló tevékenységük érvágásból, köpölyözésből és foghúzásból állott.

Érvágás

Érvágás

Az ülő beteg felkarját madzaggal, vagy ronggyal elkötötte, majd az ún. vena cephalicán (= fejvéna) az eret részben körülvevő, fogószerű, rugós eszközzel hosszanti metszést ejtett. A beteg kezével nem szorított semmit, a borbélynak segítsége nem volt. Nem szerettem avval foglalkozni, mert dőt kifelé a vér. Kis tálat, vagy kis tányért tettünk oda. Eztet is – mint a köpölyt – nagyon vérmes embereknek csináltam, vót amelyikből kigyüött egy fél liter vér is. Erős volt, mint a bika vére, inkább fekete volt, mint piros. Nem jó volt nézni, de kérték, fizettek is

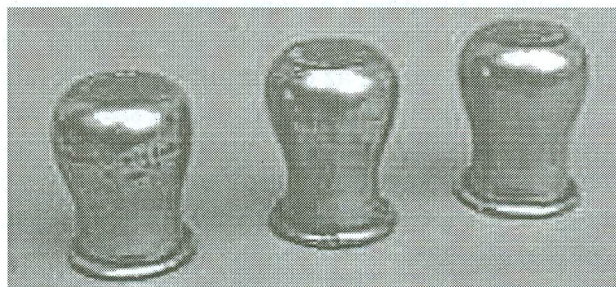
érte. 5 pengőn alul nem csináltuk. Mikor már megítélése szerint elég vér jött ki, a szorítót levette. Mikor már kigyüött fél deci, már kezdett tisztán látni. Mikor levettük, akkor már tisztán látott, addig sötét volt előtte minden. Fél évenként, egy évenként kellett ismétetni. Azután már vigyázott magára, nem evett, nem ivott annyit – „Hadd gyűjjön ki, van itt bőven” – mondta a beteg. Elmondja egy asszony esetét is: családja nem volt, bort ivott, húst evett – baj volt a vérrel, szédült, félt, hogy agyvérzést kap. Az érvágás volt neki a legjobb. A vérzés csillapítására a falról kapartunk meszet.

Eztet is mind gyugva csináltuk, minden gyugva ment. Emlékezete szerint utoljára 1954-ben vágott eret.

A köpüztés

(Hol csinálta?) Itt (ti. házánál, ahol beszélgettünk), vagy oda köllött menni, mert meg se tudott mozdulni. (Egyszer valaki összeesett a szalmánál, a diófa alatt, ott csináltam.

Ez jó dolog, Náfráditól tanultam. Mikor elment a faluból, 3 éves borbély voltam, meg kellett ezt (köpü, foghúzó) vegyem, mert jöttek, másként nem volt kuncsaftom. Mingyá' felkaptak!... Mikor eztet csinálhattam, de sok pénzt adtak, csak rakjam föl (a köpölyöket). Ha észrevette, hogy szédül – 40-50 éven felüliek – tudták má', hogy mi a bajuk. Ezeknek kellett má' sűrűn. (Milyen sűrűn?) Az attul függött, vót amelyiknek 3-4 hónaponként kellett, de egy eszten-dőnél tovább nem bírta egyik se ismétlés nélkül. Mindkét nembélieknél ülve, ritkábban fekvve végezte: a helyét tiszta meleg vízzel lemostam, megdörzsöltem. Kis fadarabra vattát tettem, arra denaturált szeszt öntöttem, meggyújtottam, beledugtam a pohárba, hirtelen lefordítottam, 5-10 percig rajta hagy-

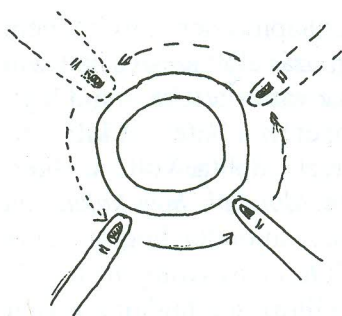

2. kép: Bugyi Sándor fém köpü poharai
(fotó: Füzesséry Éva)

⁶ Hasonlót más, hagyományos orvoslónál is megfigyelhettünk.

A sándorfalvi (Csongrád vm.) 19. sz. végi gyógyítóember, Kaszap Imre is katonaoorvos mellett dolgozott, a szintén sándorfalvi „gyógykovács” is kapott szak-oktatást a hadseregnél.

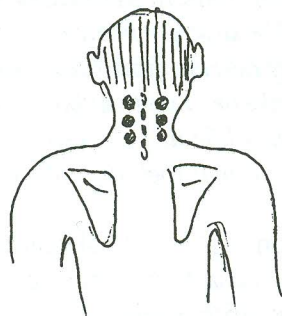
A mátészalkai parasztorvos, Bakos Ferenc boncsegéd is volt, patikában is dolgozott egykor, stb.

3. kép: „...körül megnyomkodtam, fölvált a pohár”

szemétdombra öntötték. Ha a kérdéses terület még fájt, újra feltettem és újra kivágtam. A küpü sebét zsírral bekentem, ha piszok ment hozzá, a zsír fölfogta. Ha nagyon megvágtam, falról meszet kapartam rá. Keze vágott sebének vérzését is így csillapította – egyébként más vérzésre cigarettapapírt borított.

A köpürakásnak meghatározott helye és magyarázata volt: legtöbbet ide raktam a nyakcsigára (5. kép), mert ott megfordul az összes vér. Ha megmeredt a keze-lába, akkor arra kettőt-kettőt raktam (a fel- és alkar, ill. a comb és alszár külső oldalára kettőt-kettőt, 6. kép). Derekára is tettem, ha cipekedésbe megmeredt (7. kép). Levettem – má’ jó vót. Vót olyan eset is: este megköpüztem, másnap reggel ment aratni. Átalában négyet tettem föl, nem sok volt, akinek 10-12 kellett. Az öreg Vágó Andrásnak 16-ot tettem fel (4x4).

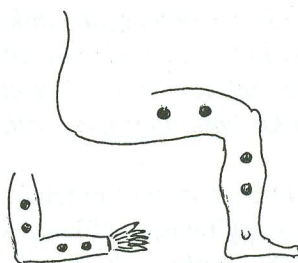
5. kép: „...legtöbbet ide raktam a nyakcsigára, mert ott megfordul az összes vér”

4. kép:
Bugyi Sándor köpügépe
(fotó: Füzesséry Éva)

Mikor megáll a vérváltozás az asszonyoknál (= menopausa), akkor kell az (ti. a köpölyözés, mert a menstruációkor) akkor újonnan születik a vér. Amikor megáll (menopausa) és érezte, hogy

tam a köpü poharat (2. kép), az felszívta. Akkor körül megnyomkodtam fölvált a pohár (3. kép). Köpügéppel (4. kép) egyszer kivágtam, és újra rátettem a poharat. 2-3 perc múlva levettem, akkorra tele volt vérrel. A vért a

6. kép: „...ha megmeredt a keze-lába, arra kettőt-kettőt raktam

Fizetsége poharanként 20 fillér volt. Más alkalommal úgy mondta el, hogy négy pohár felrakásáért 1 pengő 60 fillért (azaz à 40 f.), 8 pohárért 2 pengő 40 fillért fizettek (à 30 f.). Ha többször kellett föltenni, fizettek 5 pengőt is – az nagy pénz volt. (Összehasonlításképpen az időkét, az 1930-as években 1 q búza 9 P volt, az orvos egy injekciót 1 P 50 fillérért adott be – ez 50 tojás ára volt).

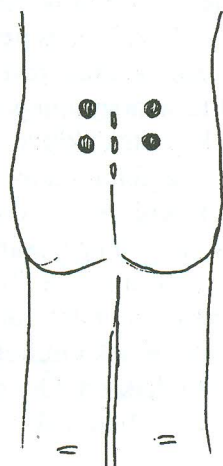
A köpüzést egymagam csináltam, legfeljebb csak az inas volt jelen, hogy ne lássa senki. Az egyik inas el is sajátította. Má’ mikor nekem kellett, nekem is ő tette föl. Még 1925 előtt egyszer sajátmagának is csinálta, akkor még nem volt orvos a községben. Utóbb orvoshoz ment ő is: az csak jobb...

A különböző generációk eltérő igényére mutat, hogy 1938–40 óta csak öregeket köpölyözött: aki bele volt szokva, hogy ez használ. Még tán a hatvanas években is csináltam...

1926-ban feljelentés alapján poharát és gépét csendőrök elvették, öccse vásárolt számára újat Pesten (ez látható a 4. képen).⁷ Ez arra is jó példa, hogy a büntető rendelkezéseknek (1923!) aránylag gyorsan érvényt tudtak szerezni.

Elmondta a köpüzés másik módját is (meg egyezik a másutt is ismert szusztorával):⁸ kis kenyérhaját (kb. 2x2 cm) középujt kifúrtunk, kis rongyot húztunk rajta keresztül. Petrót, benzint vagy de-

baj van, ez kellett neki. Má’ mikor 60 éves volt, sűrűbben kellett neki. (Minderre abból következtet, hogy nőket gyakrabban kellett köpölyöznie, sőt az utóbbi években már csak nőknek csinálta, férfiak kevésbé igényelték). Úgy mondják, a rossz vér...

7. kép: „Derekára is tettem, ha cipekedésbe megmeredt”

⁷ Bugyi Sándor eszközeit (fémpoharak és a vágógép) a Semmelweis Orvostörténeti Múzeum őrzi. 77.11.1. 1–4. lt. sz.

⁸ Általánosan ismert eljárás (különböző nevek alatt), saját gyűjtéseim során Hadikfalván, Csengersimán, Vésztőn, Sükösdön és Tápén talákoztam vele.

